

Irányzatok vitája az „úri középosztály” fogalmáról 1946—1947-ben

A népi demokratikus forradalom győzelmével Magyarországon fokozatosan átrendeződött az egyes osztályok és rétegek egymáshoz és korábbi helyzetükhöz való viszonya. Körülbelül 1946 őszére polarizálódtak már annyira a reakció és haladás erői, hogy a Magyar Kommunista Párt felmérhette az előrehaladás elméleti és politikai lehetőségeit. A párt III. kongresszusán végezte el ezt a feladatot, és a szocializmus távlatáról Révai József többek között ezt mondotta: „... a haladás a szocializmus felé kétségkívül lassúbb, mint az a haladás, amelynek útján jártunk 1919-ben, de mi, elvtársak szívesen megyünk az értelmiség, a parasztság, a kisemberek, tehát az egész dolgozó nemzet kedvéért lassabban, de fájdalommentesebben a szocializmushoz, mint gyorsabban, de véres polgárháború árán.”¹ A munkásosztályon kívüli dolgozó rétegek megnyerése nagy súlyt kapott, különösen a fejlődésnek ebben a szakaszában, amikor a nemzeti katasztrófa után a kezdetben még kevésbé differenciált, a kommunisták vezetésével országot újjáépítő erők osztály- és rétegérdeke élesebben elvált egymástól, és egyes pártok vezetésével már a továbbhaladással szembe forduló érdekként jelentkezett. A kommunista párt helyes politikai irányvonallal, a nép körében végzett felvilágosító munkával, következetesen és fokozatosan haladt céljai felé. Mindenekelőtt a szövetségi politikájában első helyen álló parasztság felé irányult politikai munkája, de kezdetől nagy súlyt helyezett az értelmiség megnyerésére.²

Az értelmiség megnyerését több körülmény gátolta: a korábbi rendszerhez fűződő érdekek, társadalmi tudatuk, de a munkások-parasztok múltban gyökerező értelmiségellenessége is. Az értelmiségnek csak viszonylag szűk köre jutott el 1946-ra addig, hogy objektív érdekeit felismerve elfogadja a szocializmus perspektíváját.³ Jelentős részük idegenül állt szemben a polgári demokratikus átalakulás gondolatával is. De ahogyan a küzdelem előrehaladt, a polgári demokrácia mind vonzóbb lett azok számára, akik ettől remélték korábbi helyzetük megtartását, a polgári társadalom megmentését. A népi demokratikus fejlődést igénylő, antifasiszta, demokratikus értelmiség körében sem volt egyértelmű az előrehaladás gondolata, ezek egy részét is kötötték vélt érdekek és hagyományok a régihez, vagy legalábbis az adott állapothoz. A korábbi társadalmi struktúrában ugyanis ez a réteg kétségtelenül magasabb rangban élt az akkori kasztszerű társadalmi tagolódásban. A „közép” illúziója — a felül levő uralkodó osztályok és az alul levő dolgozó tömegek között — és a társadalmi rang emléke szívósan élt bennük. Igaz, hogy a korábbi rangsorolás kasztszerűsége éles különbséget tett a falusi jegyző, orvos vagy a tanító között, de a „középosztály” kategóriájába sorolták őket, s az átalakulás viharában féltették ezt a rangot. Nehéz volt elfogadniuk az új értékrendszert s annak az osztálynak a vezetését, amely eddig „alul” volt. A konzervatív, reakciós vonások mélyen gyökereztek.

A kommunista párt arra törekedett, hogy a „középosztály” fikcióit leleplezze, s kiszabadítsa az értelmiség legjobb elemeit ebből a hamis kategóriából, amely összemosta az ellentétes érdekeket. Harcolt azok ellen, akik a népi demokrácia ellenségei mellé álltak, de küzdött azoknak

¹ A népi demokrácia kérdései. Szikra, 1946. 28. l.

² Lásd *Nemes Dezső*: Magyarország felszabadulása. Kossuth, 1960. *Mód Aludár*: A népi demokratikus forradalom és a magyar népi demokrácia. Valóság, 1965. 3. sz. 12. l. *Szabó Bálint*: Népi demokrácia. Bpest, 1968. Húsz év. Bpest, 1964. *Blaskovics-Labádi*: A MKP III. kongresszusa. Kossuth, 1968.

³ *Balogh Sándor*: A MKP. értelmiségi politikájáról. Századok, 1965. 3. sz.

az értelmiségi csoportoknak az érdekeiért, amelyek gazdasági leromlásuk következtében súlyos helyzetben éltek. Az értelmiségi szakszervezetekben dolgozó kommunisták és a kormányban részt vevő MKP tagok alulról és felülről összehangoltan küzdöttek ezekért a célokért, s anyagi és szociális eredményeket harcoltak ki. Ilyen vonatkozásban jelentős volt a kollektív szerződések megkötése, a pedagógusok fizetésrendezése stb.⁴

A legeredményesebb módszer a nyílt vita volt; amelynek során fogalmak, nézetek tisztázódtak, miközben a különböző irányzatok állást foglaltak a haladás fő kérdéseiben, s élénken reagáltak a MKP által hirdetett szocialista perspektívára. A történelmi távlat azt mutatja, hogy a fiatal demokrácia életképes volt, s a demokrácia vagy a „középosztály” fogalmának tisztázása során kialakult polémia előrevitte a fejlődést, segítette az értelmiség legaktívabb, néphez közelálló erőinek tisztánlátását még akkor is, ha a vitákban helyet kaptak ellenséges vagy téves nézetek is.⁵ Ezért el kell vetnünk mindazt a sommázó értékelést, amely figyelmen kívül hagyta az árnyalatokat, és a személyi kultusz idején az útkeresést csupán pártharcokra redukálta. Horváth Márton 1950-ben könyve bevezetőjében elismerte ugyan, hogy a párt irodalom- és művészeti politikája alapjában helyes volt a koalíciós kormányzás keretei között a kezdeti időben, de gyengeségnek ítélte azt a szabad vitalétkört, amelyben polgári irányzatok szabadon jelentkeztek és az útkeresést a következőkre egyszerűsítette: „... a pincéből előjövő frókiválóságok nem tudták eleinte, hogy hányódó hajójuk a proletárdiktatúra jéghegyei közé került-e vagy a polgári demokrácia jöreménységfokán kötött-e ki?”⁶

Kétségtelen, a pártharcok élesedése jelezte, hogy 1946—47-ben közeledett a döntés ideje: előre a szocializmus felé, vagy vissza a kapitalizmusba. A koalíció jobboldalán álló Kisgazdapártot fedezéknek tekintette a reakción kívül az értelmiség azon konzervatív csoportja is, amely korábbi pozícióit, életformáját védelmezte az újjal szemben, de soraiiban nem kevesen voltak, akik az élet kíméletlen tapasztalatain keresztül és a kommunisták segítségével utat találtak előre, ha nem is világnézeti változással, de valóságos érdekeik felismerésével. Ez a folyamat lassú volt; félelem bénította és anyagi bizonytalanság nehezítette előrehaladásukat. Lukács György egyik írásában így reagált az e hangulatoknak hangot adó cikkekre: Valóban kétféle félelem van, a proletárdiktatúrától és a reakciótól való félelem. Hiba volna azonban az előbbitől félni, amikor a második csak csatát veszített eddig és nem háborút. Konszolidációról beszélni, amíg a reakció megpróbálja a demokrácia játékszabályait kihasználni, hiba lenne. Igaz, a fasizmus és a reakció nem azonos fogalmak, de a múltban is a reakció nőtt át fasizmusba — figyelmeztet a veszélyre — a reakció elleni harcban ezért nem lehet megállni, a tömegek harcával kell továbbfejleszteni a demokráciát.⁷ Az 1947-ben leplezett összeesküvés ennek a figyelmeztetésnek helyességét igazolta. A Magyar Közösség elnevezésű szervezet, amelynek tagjai többségükben a Kisgazdapárt menedékét élvezték, szélső reakciós terveket szolgált; a szervezet tagjai, mint a múltban is, a reakciós uralkodó osztályok szolgálatába szegődött „úri középosztály”-hoz tartoztak, s a magyar „faji” összetartozás hívei voltak.⁸ Az 1947 augusztusában megtartott választások a harc új fázisát jelezték már: a demokrácia erősödését és a koalícióból kiszorult reakciós erők támadását. A bankok államosításával és a reakció erőinek szétverésével lényegében már 1947 végére, a szocialista forradalom erőinek növekedésével kialakult az új erőhelyzet, amely azután 1948-ra a két munkáspárt egyesülésével a „fordulat évében” lezáródott.

*

⁴ PTI. Archiv. 11/20—21—22. és 11/134.

⁵ *Ikladí Lajosné* tanulmánya a demokrácia értelmezésének vitájáról. MM. Tájékoztató, 1967. 1. sz. 90 l.

⁶ *Horváth Márton*: Lobogónk Petőfi. Szikra, 1950. 13 l.

⁷ Valóság, 1946. I—II. 83. l.

⁸ *Kis András*: A magyar közösség. Bpest. 1970.

Ennek az átalakulásnak belső mozgatóerőit elemezve, eljutunk a demokrácia és forradalom viszonyának problémaköréhez s ahhoz a kérdéshez, hogyan szabadult ki az „úri középosztály” kereteiből az az értelmiség, amely jelenleg a szocializmus építésén munkálkodik. Mennyire viseli magán korábbi értékrendszerének, hagyományainak örökségét ez a réteg, amelynek az 1946–47-ben kialakult polémia érdekes keresztmetszetét adta?

Amikor a „nemzeti önismeret” jelszavával ezt értékelni próbáljuk, mindenekelőtt az ellentétes utat bejáró Szekfű Gyula szavait idézzük, aki tükröt állított a „középosztály” elé — belülről ismerve valódi vonásait —, és keményen bírálta annak korábbi passzivitását a fasiszmus elleni harc idején, majd szembenállását a népi demokráciával, amely főleg az „átmenetiség” labilis hangulataiban jelentkezett. Ezekben a hangulatokban — Szekfű, a történettudós szerint — a régi rend helyreállításának reménye és a középosztály elit helyzetének megőrzése rejtőzött. „A középosztálynak a kezdeti forradalmi lépések után, melyeket nem ő tett meg, egyetlen józan lehetősége maradt: felismerni, hogy a régi idők, amelyekben tényleg középső osztály volt, egy felette álló vezető réteg és alatta álló, anyagilag, hatalomban és hangban gyöngébb szegényebb réteg közt, végképp elmúltak és többé vissza nem hozhatók. A tények ereje előtt meghajolva, magatartása mélyen emberi szépséget is nyerhet, ha nemcsak kényszerűségből ismeri el az addig tényleg alul levő osztályok felemelkedésének szükségét, hanem a társadalmi igazságtól és méltányosságtól is áthatva.”⁸ A „tények ereje”, amelyre Szekfű hivatkozik, valóban számottevő, s ebben sokféle komponens volt jelen. Többek között a fasiszmus felett győzedelmeskedő demokratikus erők heterogenitása és a demokrácia értelmezése. „A demokrácia szóval soha nem éltek annyira vissza, mint most” — írta Károlyi Mihály. „A nemzetközi reakció most úgy szajkózza ezt a szót, mint annak idején a Népszövetségben a pacifizmust.”⁹ A „népi demokrácia” fogalom tisztázatlansága is hozzájárult, hogy e fogalom alatt mindenki mást értsen. Figyelemre méltó, hogyan találkoztak ellentétes nézetek egy közös konklúzióban: abból a tragikus tényből kiindulva, hogy Magyarország „utolsó csatlós” lett, azt az állítást vonták le, hogy „a nép is fasiszta volt”, s ebből következően tagadták a forradalom és demokrácia egységét Magyarországon.¹⁰

Az értelmiség jelentős része is úgy látta, hogy a forradalmat „exportálták”, átalakulásunk lényegét a szovjet fegyverek jelenlétére kívánta redukálni és a „jaltai formula” jelentette számára a kényszerű változás lényegét, nem a belső nemzeti-társadalmi átalakulás. A passzivitás belső indítékait sok esetben itt kereshetjük. Alátámasztotta ezt a nézetet a MKP vezetője, Rákosi Mátyás is, aki 1946. január 19-én a MKP Politikai Akadémiáján azt mondta, hogy Magyarország demokratikus átalakulása forradalom nélküli átalakulás, mert nem a magyar nép vívta ki harccal a szabadságát, hanem azt a Vörös Hadseregtől kapta ajándékba.

A demokrácia és forradalom kérdésében ellentétes oldalról azonos eredményhez jutott és a továbbhaladás távlataiban egyaránt megrekedt irányzatok is erre a tételre alapoztak. Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt jobboldali reprezentánsa azt írta: úgy lettünk demokraták, hogy nem voltunk demokraták. Szerinte a fasiszmus is kívülről jött befolyás volt, ahogyan jelenleg a demokrácia is.¹¹ Zsolt Béla, a Magyar Radikális Párt vezetője a Haladás című lapban írt cikkeiben azt állította, hogy a szervezett munkásokon és egy szűk radikális polgári értelmiségen kívül mindenki fasiszta ebben az országban. A huszonöt esztendőös fasiszta fertőzés ellenére, ezek a megállapítások egyoldalúak voltak; a középrétegek megnyeréséért folyó harcnak sem lehetett ilyen kiindulópontja. A népi demokratikus forradalom egyes állomásai megmutatták, hogy ezek a tömegek a saját tapasztalataik alapján mind közelebb kerültek valóságos érdekeik megértésé-

⁸ Szekfű Gyula: Forradalom után. Bpest. 1947. 175 l.

⁹ Károlyi Mihály: A magyar büntudat. Fórum. 1946. dec. 350 l.

¹⁰ Lásd Korom Mihály: A fasiszmus bukása Magyarországon. Bpest. 1961. 255 l., M.M. Tájékoztató, 1965. 4. sz. Ismertető a tudom. ülésekről és KMP. megalakításának 50. évford. tudom. ülésszak felszólalásai, PTK. 1969. 1. sz. 188 l.

¹¹ Kovács Imre: A demokrácia útja... Válasz. 1946. 1. sz. 97. l.

hez, s demokratikus hagyományaink, bármilyen mostoha talajon nőttek fel, az új viszonyok között megújodni képesek és új tartalmat kapnak.

Az értelmiség útja — helyzetéből következően — lassúbb és nehezebb volt.¹² Az átalakulás folyamatában, az elméleti bizonytalanság és politikai tisztánlátás hiánya mellett, fel kell ismerünk a hatalomért folyó harc háttérét is, amelyben még jelen voltak, bár már erősen visszaszorítva, a letűnt rend restaurációra törekvő erői is. A polémiában, amely 1946—47-ben kialakult az „úri középosztály” fogalma körül, tehát valóságos politikai erők jelentek meg. Ezek saját osztály- vagy réteg-érdekeik szerint ítélték meg a fejlődés irányát, s jelölték meg a vezetésre alkalmas erőt. A parasztpártok általában a parasztságban, a polgári pártok a városi polgárságban vagy a „középosztály”-ban jelölték meg a demokrácia főerejét, s mindegyik más politikai tartalommal, saját politikai pártjukat tekintették természetesen a vezetésre legalkalmasabbnak. A vita tehát egyfelől dokumentálja azt a politikai küzdelmet, amely ezekben az években az előrehaladásért folyt, másfelől érdekes képet ad arról, hogyan értékelték a különböző irányzatok az „úri középosztály” fogalmát.

Eléggő körülhatároltan felismerhető a vitában az „urbánus” és „népies” ellentét, mindegyik pozitív és negatív vonásokkal. A táborok természetesen feltételes határúak voltak, bizonyos vonatkozásokban a Szociáldemokrata Párt is az „urbánus” táborhoz csatlakozott; folyóirata, a Szocializmus élesen bírálta a „népies” tábor, kritikája nem egy esetben találkozott a radikális polgárság nézeteivel. A szociáldemokrata párt értelmiségi politikájának rekonstruálása azonban még megoldásra váró feladat, ezért értékelésétől itt eltekintünk, csupán annyit jegyzünk meg, hogy a szociáldemokrácia mérsékelt szocialista elképzelései, a polgári demokráciához fűződő kapcsolatai révén a városi kispolgári értelmiség felé jelentős vonzóerőt gyakorolt, s ezt politikailag hasznosította is.

Az „urbánus” irányzat elsősorban a Haladás című lapban fejtette ki nézeteit, élesen bírálva a népiesek táborát (tekintet nélkül annak mind jobban kialakuló baloldalára). Ugyanakkor figyelemre méltó, gondolatébresztő írások is megjelentek hasábjain. Bóka László arra törekedett cikkeiben, hogy elhatárolja az értelmiséget a „középosztály” fogalmától; ennek érdekében kereste a haladó értelmiség kritériumait. Alapvetőnek a dolgozó néppel való közösségtudatot jelölte meg, de tiltakozott az ellen, hogy a nép alatt csak parasztot értsenek és szembeállítsák a „bűnös várossal”.¹³ Gogolák Lajos a dzsentrihez idomult, a múltban előítéletek és kiváltságok között élő réteget elemzi és bírálja írásaiban. Úgy értékeli, hogy ez a nyugat-európai demokrácia szemzőgéből is anyagilag, hatalmilag reménytelen és életképtelen ideológiájú réteg lényegében már csak fikció. Segítheti a szabadság és emberiség ígérete, de nagy probléma, hogy előbb népvé kell változtatni, előbb emberré kell tenni és rossz múltja alól felszabadítani, mert még nem tud mit kezdeni önmagával.¹⁴ Gondolatmenetét azután így folytatja Gogolák Lajos: Ez a réteg kicsöppent a hatalomból, mely vigasztalta pénztelenségéért; mai életformája valami ködös ellenzékiség. Huszonöt évig önmagát tartotta a nemzeti eszme letéteményesének, s közben kimaradt a történelemből, éppen akkor, amikor a néppel, az országgal valami nagyszerű történet, mint a sokat emlegetett 1848-ban.¹⁵ Ezek a cikkek a „középosztály” alsó, kispolgári gyökerű elemeihez, illetve az értelmiség haladó elemeihez szólnak, azokhoz, akiknek objektíve a néppel közösek az érdekeik, csupán hamis tudatok akadályozta loyálisukat, illetve aktivitásukat.

Zsolt Béla cikkeiben a kört kiszélesíti, belevesz minden polgárt, s összehasonlítja ezek haladó voltát a parasztsággal, a népi értelmiséggel. „Miért haladóbb a paraszt, aki friss nászút ül a magántulajdonnal, mint a haladó polgári értelmiség?” — veti fel a kérdést, és azt válaszolja:

¹² Lásd erről: *Szabó Bálint*: Forradalmunk sajátosságai. Kossuth. 1962. *Ságyári Ágnes*: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek... Kossuth. 1964 és *Balázs Béla*: A középrétegek szerepe... Kossuth. 1958.

¹³ *Bóka László*: A haladó értelmiség címére. Haladás, 1947. III. 6.

¹⁴ *Gogolák Lajos*: Középosztály és demokrácia. Haladás, 1947. II. 20.

¹⁵ *Gogolák Lajos*: Válság a középosztályban. Haladás, 1947. II. 27.

a polgár megérti, engedményt kell adni a magántulajdonból és nem ragad kaszát-kapát, ha államosítják.¹⁶ Ez az álláspont azonban azt mutatja, hogy Zsolt Béla, pozitív szándékai ellenére, sem tett határozott különbséget „polgár” és „polgár” — a városi kispolgárság és értelmiség, s az államosításra ítélt nagypolgárság között. Később, az összeesküvés leleplezése idején, Zsolt Béla viszont azért bírálta a baloldali pártokat, mert túl elnézőek voltak Nagy Ferencékkel szemben; megfélekedett arról, hogy amikor a Baloldali Blokk (s ezen belül a „népies” baloldal is) harcolt a kiszáradta jobboldal ellen, „akkor a Haladásban írt cikkeiben inkább Veres Pétert ütötte Zsolt és nem Nagy Ferencet”.¹⁷

Ennek az ellentmondásnak nyilván az a tény adja magyarázatát, hogy Zsolt Béla központi problémája az antiszemitizmus volt, és a „polgárság” fogalmába, osztálykategóriákra való tekintet nélkül, besorolt minden korábbi üldözöttet. Ne felejtjük, hogy ezekben az években a háború sebei még frissek voltak, s világszerte jelentkezett az a tendencia, amely a fasizmust a zsidókérdésre szűkítette. Erre figyelmeztetett Balázs Béla a lengyel Jakubovszki drámájáról írott cikkében: amióta a szocializmus történelmileg esedékes, azóta a zsidókérdés éppen úgy megszűnt külön kérdés lenni, mint a feminizmus. Az antiszemitizmus mindenkor a tömegek figyelmét elterelő irányzat (lásd a keresztények vagy az örmények üldözését, az „oszd meg és uralkodj” ősi elvét), és ezt tette gigantikus méretekben a fasizmus. Aki tehát csak zsidókérdésnek látja, beleesik csapdájába, és megtévesztő manőverek áldozata lehet.¹⁸ Lukács György arra utalt a vitában, hogy a magyar nagybirtokos és dzsentri körök soha nem lehettek meg Kornfeldék támogatása nélkül; aki ma nem akar antiszemitizmust, az segítsen megtörni a Fellner—Ulmann-féle diktatórat, mert a nagybankok államosítása nem zsidókérdés.¹⁹ Az antiszemitizmus elleni harc ürügyén támadott népiesek korlátaival és hibáival Révai József már az 1938-ban írott Marxizmus és népiesség című művében foglalkozott, de azt is leszögezte, hogy a népi demokráciában minden demokratával együtt harcolunk az előrehaladásért, s ezek a demokraták az „urbánus” és „népies” táborban egyaránt jelen voltak, erőnyeikkel és hibáikkal együtt.

Az „urbánus” oldalról legérettebben nyúlt a „középosztály” kérdéséhez dr. Csécsy Imre.²⁰ Rámutatott a fogalmi zavarra, amely egyúttal ideológiai zavart tükröz: a polgár fogalmán általában tőkést, vállalkozót értenek, de a polgárból értelmiség is lehet. A leggyakrabban használt és legzavarosabb a „középosztály” fogalma, amely tágabb, mint a „polgár”, beleértik a városi polgárságon kívül a vidéki középirtokost, a tisztviselőket, a szabadfoglalkozású értelmiséget is. Ezek nem osztályt, csak rétegeket alkotnak, nem azonosak gazdasági érdekeik. Sokkal helyesebb tehát a „középréteg” kifejezés. A „középosztály” fogalmát nem lehet érdek-közösségi alapon megérteni, mert rétegeinek eltérő az anyagi színvonala; e fogalom lényegében csupán önkényesen konstruált társadalmi rang. Az értelmiség még kevésbé osztály, nem is réteg — folytatja Csécsy gondolatmenetét —, csupán foglalkozási keresztmetszet különböző osztályokon, rétegeken keresztül. Értelmiségi az, aki saját értelmi munkájából él, még ha származás vagy hagyomány szerint polgárnak is vallja magát. A dolgozó értelmiség jövedelme csak munkából ered, valójában proletár helyzetben él. A polgár és a dolgozó értelmiség fogalmát mégis csak elméletileg lehetséges szétválasztani, mert a valóságban a tanár inkább érez közösséget a bankárral, tisztviselővel vagy kereskedővel, mint a munkással és paraszttal, sokféle érdek köti a polgársághoz, sokszor csak vélt érdekek és a polgári életforma vonzóereje. A dolgozó értelmiség helyzete és tudata tehát nem egyértelmű. A „haladó értelmiség” fogalmán Csécsy gúnyolódik: állítólag az a haladó, aki aktív demokrata valamelyik haladó pártban, de ha nincsen pártban, akkor nem haladó? Majd kimondja az ítéletet: a „haladó” fogalmat önkényesen használják. A polgárságot kizorít-

¹⁶ Zsolt Béla: Politikai Dankó Pista. Haladás, 1947. I. 23.

¹⁷ 1. ol. Miről van szó? Tovább, 1947. VI. 13.

¹⁸ Balázs Béla: Nem hiba, hanem szerencsétlenség. Haladás, 1947. I. 2.

¹⁹ Tovább, 1947. jún. 20.

²⁰ dr. Csécsy Imre: Értelmiség és polgárság a demokráciában. Huszadik Század, 1947. 1 sz. 18. l.

ják a demokráciából, ugyanakkor kell egy formula, amellyel visszahívható az értelmiség, ez a réteg azonban nem érez közösséget az új államrenddel, inkább a kihagyott polgársággal azonosítja magát. Ezután történelmileg elemzi a polgárság felelősségét, mert nem hajtotta végre eredeti feladatát Magyarországon, s így eljátszotta jogait. Az a jelszó, hogy „ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért” azonban megijeszti a polgári intellektuelt, aki félti a polgári életformát, bár ez már csak hagyomány és vágyálom, mivel az értelmiség szellemi proletárrá deklasszálódott. Cikkében meglepő őszinteséggel az alkalmazkodás politikáját javasolja Csécsy: mivel nem érdemelték ki a nyugati demokráciát, most fogadják el a „keletit”. Befejezésül leszögezi, hogy az igazi megoldás egy olyan polgári párt léte, amely nem forradalmi ugyan, de ha konzervatív is, jó demokrata. Így válhatna most a polgárság újra harmadik renddé, de fordított sorrendben: a másik két haladó rend mögött, a reakcióval szemben azonban a demokrácia hátvédjeként. Ez a tőkés polgárság pártja lenne, s egyben a dolgozó értelmisége, amelyet létbizonytalansága sokszor a reakció felé lök, de ha volna saját demokratikus pártja, a haladás oldalára állna.

A gondolatmenet, amely igényesen elemezte a fogalmat, az idő által meghaladott megoldást javasolt. Egy ilyen pártnak egyrészt hiányzott a történelmi gyökere, másrészt a döntésért folyó harcban a polgári demokrácia koncepciója már szembekerült a népi ill. szocialista demokráciával, — ezt mutatták az élet mindennapi tényei is.²¹

Ennek az időszerűtlen „polgári” magatartásnak, az értelmiséget és polgárságot védelmező radikalizmusnak adta kritikáját Bölöni György, aki Károlyi Mihály oldalán emigrációs éveiben a polgári demokratikus forradalmat védelmezte. 1947-ben így értékelt az őszirózsás forradalmat az osztályharc szempontjából: „Októbert nem úgy kell néznünk, hogy mit adott, mit tudott megcsinálni, mit váltott be? Október emléke csak úgy maradandó, ha az őszirózsza a magyar változtatni akarásnak, a múlttal való bátor leszámolásnak és a progressziónak, a mindenkori fenntartás nélküli progressziónak marad szimbóluma . . . Október nem egy befejezett, nem egy érinthetetlen és tágíthatatlan forradalmi alkotás és felfogás, hanem a változásokban, a haladásban, az igazi progresszióban való hit. És ezt a tartalmát kell belőle mindig felmutatnunk.”²² Egy másik írásában keményen elítélte azokat, akik a „régii tisztos polgár koturnusát öltik magukra, és a hulló polgári világ szabadságának illemkönyvével kezükben keseregnek. Pedig nem a szabadság hiánya fáj nekik, melyet soha nem is élvezhettek Magyarországon, nem, még a hajdani ferencjózsefes időkben sem, még kevésbé a Horthy-éra 25 esztendején át. Annak múlása és annak nemléte fáj nekik, amit a soha meg nem valósult, csak mindig képzelt és áhított szabadság fedett: maga a világrend, melyet a forradalmi idők nálunk is mégis csak kivetettek sarkaiból.”²³

A „középosztály” fogalmát taglalta a Kisgazda Párt lapja, a Magyar Nemzet is. Idézte Rassay Károlynak a Magyar Amerikai Társaságban tartott beszédét, aki a középosztályt mint polgárságot definiálta, ez azonban már nem osztály, csoport vagy párt, hanem életeszemély.²⁴ 1947 májusában különösen előtérbe került e problémakör a lap hasábjain, amikor az összeesküvés leleplezése után, a Kisgazdapárt differenciálódásának során, vezércikk-sorozatban, majd levelek közlésével publikálták a „középosztály válsága” vitát. A cikksorozat nyomon követte történelmi áttekintéssel Anglia, Franciaország, Oroszország és Magyarország haladó polgári mozgalmait, amelyek életnedvei a kilencszázas évek első tizedében megfogyatkoztak, hogy majd a második világháborúban „a fasiszta moloch” felfalja „a szellemileg, anyagilag független középosztályt, mint a totális forma fő ellenségét”. Megmaradt tagjai Európában mint hajótöröttek botorkálnak, visszahúzódnak rom- és tömeglakásaikba, amelyekben már idegen légkör riaszt, „pedig valaha szociális biztonság, nyugdíj, járadék, részvény vagy bérháztulajdon, esetleg több száz holdnyi birtok és diploma birtokában nem szorult külföldi missziók jótékonyására” — elemzi helyzetü-

²¹ Káldor György és Havas Endre cikkei. Tovább. 1947. VI. 13.—VIII. 15 sz.

²² Bölöni György: Friss szemmel. Bpest. 1968. 504 l.

²³ Bölöni György: A polgár és a szabadság. Képes Figyelő, 1947. máj. 17. Közli még: a Kanadai Magyar Munkás, 1947. jún. 19.

²⁴ Magyar Nemzet, 1947. febr. 6.

ket a cikk. Mint látjuk, volt tőkés és alkalmazotti elemeket vontak össze ebben a kategóriában, s mindez még világosabbá teszi, hogy milyen ellentmondásos, zavaros fogalomról van szó.²⁵

A Magyar Nemzet következő számaiban azután nyugati szociológusok véleményét ismertette arról, hogyan hal ki ez a „középosztály”, mert életképtelen a megromlott társadalmi klíma és a létfenntartási bizonytalanság következtében. Ugyanakkor arra figyelmeztette olvasóit, akiknek jelentős része ellenzője volt a szocializmus felé haladásnak, — hogy Nyugat-Európában már egészséges módon mozgolódik ez a réteg, ezt mutatja a „fahérgallérosok” érdekvédelmi szervezkedése Angliában, Franciaországban a Figaro székházában szövetségző középosztály, ide csatlakozott hatszázezer értelmiségi is a keresztényszocialista táborból.²⁶

Amikor 1947 júniusában átalakult a kormány és a Kiszgazdapártban a baloldal kezdett dominálni, hangváltás figyelhető meg a lap fejtegetéseiben. Beismeri cikkeiben, hogy a „középosztály” sorából sokan lelkesedtek a Truman doktrináért és az ország „felszabadításában” reménykedtek vagyis a régi rend visszaállításában. Válaszútra került a magyar demokrácia — ismeri fel az új helyzetet — és óvja a polgárságot, hogy a nagykapitalistákkal és feudális urakkal azonosítsa magát. Figyelmeztet: tudomásul kell venni a tényleges erőviszonyokat.²⁷ Következő vezércikkében még egyértelműbben az alkalmazkodás, beilleszkedés tanácsával szolgál a lap. Elemzi, hogyan alakult át ez a réteg a demokratikus fejlődés során, hogyan frissült fel munkásparaszt és értelmiségi elemekkel, hátra van azonban még a lelki, világnézeti metamorfózis, amikor majd lemond hamis osztályillúzióiról, felszámolja régi mandarinsellemét és átalakul „haladó értelmiséggé”. A parasztok ugyan bizalmatlanul szemlélik az értelmiség átalakulását, de a munkások segítségére vannak, a maguk nyomora dacára első perctől kezdve érközzösséget vállaltak a lerongyolódott értelmiségekkel, helyreállították a tudományos munka eszközeit, harcoltak a pedagógusfizetések emeléséért. A lap ezután „Középosztály és munkásság” címen leveleket, hozzászólásokat közölt, különböző állásfoglalású és helyzetű levélíróktól. Volt, aki a pártok felé induló versenyfutást panaszolta, — ennek az az alapja, hogy az értelmiséget párthoz tartozás szerint ítélik meg. Mások javasolták, hogy vonják ki a használatból a „középosztály” elnevezést, inkább nevezzék őket szellemi munkásoknak. Mindez már tükrözi a változott helyzetet, amely egyfelől egészségtelen tendenciákat is mutat; a pártok versengése sok karrierista elemet is a munkáspártok felé sodort, másfelől az az egészséges törekvés is megnyilvánult, hogy az értelmiség nagy része ki akart szakadni a korábbi kasztszellemből és helyet foglalni a nép soraiban. Közölték egy gépgyári lakatos levelét is, aki tiltakozott az olyan állítás ellen, hogy most már a szaktudásnak deferálni kell a politikai hovatartozás előtt; ha ez így volna, az újjáépítés nem valósulna meg. Kéri azonban, hogy az értelmiségiek nagyobb önkritikával nézzék múltjukat. Amikor régi „úriemberi” életformájukat siratják, amely szaktudás és tehetség nélkül is pozíciót adott, a nehézségeikért ne a munkásokat tegyék felelőssé, hanem keressék meg helyüket a munkások és parasztok mellett.²⁸

Az 1947-es választásokhoz közeledve, még világosabbá válik a Magyar Nemzet irányvonala: figyelmeztet, hogy ne adja fel a polgár a saját helyzeti önállóságát, ne legyen kishitű, vegyen részt a választásokon, mert ez a kötelessége, ne szövetezzék a demokrácia ellenségeivel, de azokkal sem, akik „antropológiai múzeumba” akarják tenni. Javasolja, hogy valósítsák meg a polgár „Monroe” elvét: aki dolgozik, annak jogai vannak, nem másodrendű állampolgár, és demokratikus polgári pártban van a helye.²⁹

A választások előtt azután hírül adják, hogy Balogh István államtitkár Független Magyar Demokrata Párt néven pártot alapít, amely a polgárságot és parasztságot kívánja megnyerni,

²⁵ A középosztály válsága. Vezércikk. Magyar Nemzet, 1947. máj. 18.

²⁶ Meghalt-e a középosztály? Vezércikk. Magyar Nemzet, 1947. jún. 1.

²⁷ A magyar középosztály metamorfózisa. Vezércikk. Magyar Nemzet, 1947. júl. 1. és Gáspár Ervin: A polgárság választáson. Vezércikk. Magyar Nemzet, 1947. jún. 29.

²⁸ Kovács Sándor gépgyári lakatos levele. Magyar Nemzet, 1947. júl. 15.

²⁹ A polgár Monroe-elve. Vezércikk. Magyar Nemzet, 1947. júl. 20.

a Baloldali Blokkon kívüli erőket, de nem a reakciót.³⁰ A választási harcban már élesebb hangon küzd ezekért az erőkért. Figyelmezteti a Szociáldemokrata Pártot, hogy ne igyekezzék a maga oldalára vonni ezeket az erőket, mert a demokratikus polgárságnak van pártja; nem engedik kihasználni a Kisgazda Párt válságát. Agitációjuk középpontjában a polgári életforma védelme állott, azt hirdették, hogy a polgárság mint osztály megbukhatott, de mint életforma nem, mert a felemelkedő osztályok ebbe a magasabb életformába nőttek bele, a feladat tehát megőrizni és megtisztítani azt.³¹

Jelentős írásokkal járultak a vitához a „népiesek” is, ezek közül Veres Péter és Bibó István írásait kell kiemelniük. Veres Péter a dolgozó parasztság oldaláról bírálta a magyar értelmiséget.³² Kritikájában sok igazság volt, de szerfölött egyoldalúan értékelt az „urbánus” polgári elemeket. Olyan szellemi vezető réteget hoztunk át a demokráciába, amely semmire se jó, alapjában mind hitetlenek — általánosított igaztalanul. Így értékelt ez a réteget: a korcs liberális polgári szemlélet idegeikbe szívódott, nyím-nyám individualisták, s mivel a jogtalan, tudatlan népek nincs saját harcos értelmisége, ők akarják a progresszió élcsapatát létrehozni. „Népies” egyoldalúságot tükrözött az a megállapítás is, hogy „itt még a baloldali munkás is a beteg liberalizmus tejét szopja”, — ez nem felelt meg a valóságnak. Ami valóságos demokratikus értéke volt a magyar haladásnak, azt nem csupán a parasztság adta, hanem a radikális polgári gondolat is, amely nem azonos a beteg liberalizmussal; a szervezett munkásság tömegeit pedig nem ez a szellem itatta át. Helyes törekvést fejezett ki ugyanakkor Veres Péter gondolata, hogy a nép mélyéből nőjön fel az a „szellemi élcsapat”, amely a progresszió élén halad.³³ E folyamat elősegítése a népi demokratikus átalakulás egyik feladata volt.

Bibó István, aki ekkor a „keleti és a nyugati demokrácia” szintézisének elvét vallotta, a paraszti demokrácia oldaláról taglalta azt a folyamatot, amelynek során az „úri középosztályi” tudat helyébe az értelmiségi szerep tudata alakul ki.^{33a} Úgy látta, hogy ezt nehezíti a koalíciós politika balratolódása, az MKP III. kongresszusán kialakított erőteljes politikai irányvonal. Érveit három vonatkozásban foglalta össze: 1. A közigazgatás megtisztítása a nem demokratikus elemektől, a B. listázás megbélyegzi és reakciós tömbbe tömöríti őket. 2. A tőkeellenes politika a szolid tőkét is megijeszti. 3. A közoktatást át kell adni a koalíción kívüli erők kezébe.³⁴

A MKP állásfoglalása Bibó cikkével kapcsolatban az volt, hogy nem szükséges a koalíció válságát a fenti három kérdésre kielezni. Szerinte a B. lista ellen felsorakoztatott jobboldali érveket melegíti fel Bibó írásában, amikor az értelmiségi szerepre való alkalmasság vagy alkalmatlanság fő szempontjaként a szaktudást veti fel. A baloldal erői — írta Horváth Márton — valóban figyelembe vették a *demokratikus szerepkörre* való alkalmasságot is, még ha ez a politikai viták kieleződésével járt is együtt. Inkább az volt a baj — folytatta —, hogy nem eléggé vettük figyelembe ezt a szempontot, de így is, ha nem is hibátlanul, megoldottuk a közhivatalok megtisztítását. Nem állja meg a helyét az az állítás sem, hogy a „szolidan kalkuláló kis és nagytőke”, amely elsősorban a Kisgazdapártban foglalt helyet, áldozata, sokkal inkább okozója a politikai bizonytalanságnak, amikor visszakívánja a Horthy-rendszert, és politikai befolyását ebbe az irányba veti latba. A közoktatás bajait Bibó helyesen elemzi, de amit megoldásként javasol, elfogadhatatlan, mert demokratikus erőket csak a koalíción belül találhatunk. Bibó ugyanakkor alapjában helyesen megtalálta a kérdés megoldását: a kisgazdapárt megtisztításában. A MKP III. kongresszusán megfogalmazott politika egyszerre vett irányt a reakció gyors kiszorítására és a tömegek szívós munkával való meghódítására. A reakció erejét nem szabad lebecsülni, tevé-

³⁰ Magyar Nemzet, 1947. júl. 20.

³¹ Kardos György: Polgárságra szükség van. Vezércikk. Magyar Nemzet, 1947. júl. 26.

³² Magyar Nemzet, 1947. aug. 10. és 13.

³³ Válasz, 1947. VII. évf. 377. l.

^{33a} Szabó Bálint: A főbb politikai irányzatok nézetei a fejlődés perspektíváiról . . . PTK. 1969. 2. sz. 16. l.

³⁴ Válasz, 1947. VII. évf. 8. l.

kenysége, a „baloldali” manőverektől az illegális összeesküvésig terjed, a kommunistákkal mind jobban összefogó demokratikus erők azonban megszüntethetik a jobboldali veszélyt.³⁵

Bibó maga világosan látta, hogy az „úri középosztály” a múlt negatív öröksége, tehát fel kell számolni. A szakszerűség gondolatával foglalkozva azt fejtegette, hogy a sajátos magyar fejlődés következtében, a korlátozott polgári fejlődéssel párhuzamosan kialakult az igazgatási értelmiség, s a hatalmi szerkezet függvényévé vált. A népi demokrácia ellen védekező értelmiség zöme „keresztény középosztálybeli úriember”, panaszai a helyét veszített úr sérelméből fakadnak. A fogalmakat helyére kell tenni — írta Bibó —, az „úr” hűbéri jelenség, a „középosztály” a kapitalista társadalom terméke, az értelmiség azonban örök emberi szerep! A probléma megoldása tehát az, hogy válasszuk külön a szakszerű értelmiséget és az úri középosztályt. Ne törekedjünk a „nadrágosok” kiirtására, de ők is adják fel az úriember formát, s tekintsék magukat értelmiségi szakmunkásoknak. A létszámcsökkenés pedig ne legyen közös veszély a jó szakember és az úri dilettáns számára.³⁶ Amint látjuk, a „középosztály” fogalom tisztázásához jelentős hozzájárulás volt ez az írás, még akkor is, ha nem vette kellően tekintetbe, hogy a „szakember” fogalom a jobboldal egyik fegyvere volt a politikailag ellenséges elemek átmentése érdekében. Nem kétséges azonban, hogy ellenkező előjelű hibák is történtek, különösen később, a személyi kultusz kibontakozásának éveiben.

A népiesek táborából Erdei Ferenc elemezte még sokoldalúan a „középosztály”-t, illetve annak felső rétegét, amely földbirtokokosokból, hivatalnokokból, diplomatákból, katonatisztekéből és egyéb úri elemekből tevődött össze. Ha általános társadalmi törvények szerint nem is élesen körvonalazható osztály ez — írta, — a feudális csökevények makacs fenntartásával mégis jellegzetes „osztálynak” tekinthető, amelynek tudata, szolidaritása, szervezetsége és uralmi igénye mindenben keresztül érvényesült. Ezek a felejteni nem tudó, hatalmukat visszaigénylő erők történelmi útjukon új frázisokhoz jutottak el, a demokrácia elvont eszméit hangoztatják, de az ő szájukban a polgári gondolat a népi demokrácia ellentéte lett, az ő „népi politikájuk” alaptétele a „szakpolitikus magyarok által vezetett tisztességes magyarok politikája”. Ez azonban nem jelent mást, mint hogy a Horthy-korszakban kipróbált, megbízható politikai szakemberek vezessék az úrtisztelő parasztságot. Erdei Ferenc úgy érezte, hogy mivel a restaurációra törekvő elemek „népies” szárnya mind politikai jelszavaival, mind harmadikutas ideológiájával kompromittálja a népi irányzatot, a népi értelmiségnek élesen el kell határolni magát tőlük. Hangoztatta, hogy a „harmadik út” olyan ideológiai mozgalom volt, amely nem határolta el magát félreérthetetlenül a jobboldaltól, s elismerte azt is, hogy a népi értelmiség hajlamos a népet nem valóságos történeti-társadalmi állapotában, hanem romantikus módon szemlélni. A népi mozgalom differenciálódott, de vezetőinek felelőssége fennáll mindkét szárny fejlődéséért, — bár a felelősség egyenként különböző. A legfőbb feladat azonban: szembeszállni a jobboldalra csúszókkal.³⁷ Ezek a szavak már jelezték a népi irányzat újabb polarizálódásának folyamatát, amelynek során a baloldaltól mind jobban közeledett a szocializmus távlatához, míg a jobboldal nem határolta el magát a reakciótól, s később velük együttesen fordult szembe a szocializmus erőivel.

A vitába a kommunisták is bekapcsolódtak, s hangoztatták, hogy a munkásosztály vezető szerepe, amely történelmi szükségszerűség ebben a korban, nemcsak a szocializmus felé haladásnak a feltétele, de a demokrácia fennmaradásának is. Semmiféle közbülső erő, legyen az parasztság, vagy városi polgárság, értelmiség — nem lehet a társadalmi haladásért folyó harcban hegemon szerepű.

A munkásvezetés elfogadása azonban ezeknek a rétegeknek jelentős részében még ellenállásba ütközött, az összeesküvés leleplezése még a jobboldali veszélyt felismerők táborában

³⁵ Fórum, 1947. jan. II. évf. 1. sz. 48. l.

³⁶ *Bibó István*: Hol a kiút a magyar értelmiség zsákutcájából. Tiszatáj, 1947.

³⁷ *Erdei Ferenc*: Az összeesküvők politikája és a harmadik út ideológiája. Fórum, 1947. II. 93. l.

sem hozott azonnal változást. A tömegek hangulatának balratolódását is sok esetben túlértékelték a pártvezetés, s befolyásának érvényesítését mind erőteljesebben tagtoborzás eszközével igyekezett biztosítani. Ezt fokozta a szociáldemokrata párt hasonló módszere, a kialakult pártversengés, ami egészségtelen légkört teremtett egyes területeken, különösen értelmiségi körökben.³⁸ 1947 nyarán az értelmiségre mély hatást gyakoroltak a MKP által kezdeményezett országépítő akciók, a hároméves terv lendülete, a kommunisták aktivitása a tömegek között, de ellentétes vonzás is érvényesült, az angolszász hatalmak iránti rokonszenv, a Marshall-terv kecsegtető ígéretei. Az 1947-es választási harc mindezt felerősítette, sebeket ejtett a munkásegységen is, a megszületett eredmény azonban jelentős volt, a MKP került ki legerősebb pártként a választásból, s ez az erő komoly tényező volt a szocializmushoz közelítésben.³⁹

Révai József és Lukács György jelentős szerepet játszott az értelmiség megnyeréséért folyó harcban. Olyan területen közelítettek feljűk, amelyen értelmiségi igényeik jelentkeztek. Lukács György az akkor divatosá váló filozófiai áramlattal, az egzisztencializmussal foglalkozva olyan kérdéseket is érintett, amelyek a magyar értelmiség gondolkörében is jelentkeztek. Bírálta a szabadság elvének elvont, irracionális koncepcióját, a közélet és a társadalmi szempontok előkelő megvetését, amely az individualizmusra hajlamos értelmiség egy részénél ideológiai alapot teremt a demokrácia elutasítására. Ezért akadhattak közírók, akik a szabotáló és sibiló tőkésnek jogát az egyéni szabadság nevében védelmezték, vagy akadályozták az új birtokok telekkönyvezését, vagy a B. listázást. Az ilyen felfogás természetesen nem Sartre belső szándékait tükrözi — írta —, de a nagy divatok nem törődnek a szerző belső szándékaival, nemesak a sznobizmus, de a reakciós közírás is az egzisztencializmus tüzén akarja megfőzni a magyalevesét.⁴⁰

Révai József a MKP értelmiségi politikájának kidolgozójaként több ízben foglalkozott e réteg fontosságával és megnyerésének lehetőségeivel. A „középosztály” polémiában is leszögezte a kommunisták álláspontját. Az összeesküvés a magyar demokrácia megsemmisítésére tört, de terve csak a nagybirtok és reakciós nagytőke céljait szolgálta — mondotta. Bármilyen jelentékeny szerepe volt benne a „középosztály”-nak, e réteget nem lehet egészében a vádlottak padjára ültetni, ahogyan az értelmiség tízezres tömegeit sem, amelyek nem vettek részt az összeesküvésben, de a demokráciával szemben elfoglalt magatartásukkal lényegében hátvédet adtak az összeesküvőknek. „A mi álláspontunk szerint megkülönböztetést kell tenni értelmiség és középosztály, különösen úri középosztály között, akkor is, ha ez a megkülönböztetés a gyakorlatban sokszor nehezen hajtható végre. Ha nem tennénk választóvonalat a két réteg közé, a demokrácia nem tudna az értelmiséggel, ezzel az értékes elemmel együtt dolgozni, erről pedig nem mondhat le.” Elemezte a különbséget az értelmiség és középosztály között, mely különbség független attól, hogy az illető értelmiségi középosztálybelinek tartja-e magát vagy sem. „A középosztály kategóriájánál a hangsúly azon a pozíción van, amelyet az illető réteg a társadalom hierarchiájában elfoglal, — a középosztály uralmi fogalom, — míg az értelmiség kategóriájánál nem a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzet a döntő, hanem a teljesítmény, munkája a társadalomban.” Ez a megkülönböztetés, amely a hangsúlyt a funkcióra, a munkára helyezte, e réteget saját tudatától függetlenül értékelt, mert öntudata gyorsabban vagy lassabban a funkcióhoz fog igazodni. „Mi nagyon jól tudjuk — folytatta —, hogy ez a réteg sokszor a középosztályhoz számítja magát, nagyon jól tudjuk, hogy ebben az értelmiségi rétegben rengeteg a jogos és jogtalan elégedetlenség a demokráciával szemben, hogy ez a réteg igen sok esetben nem vágta el az érzelmi és ideológiai szálakat, amelyek a régi rendszerrel összekapcsolják. De azt is tudjuk, hogy e rétegnek nem kis része próbált leszámolni a múlttal és igazodni az új helyzethez, próbált legalább közeledni a de-

³⁸ *Ságvári Ágnes*: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek . . . Bpest. 1964. 299. l. és *Legyőzhetetlen erő*. Kossuth, 1968. 163 l.

³⁹ *Sánta Ilona*: A munkásegység fejlődése . . . Húsz év. Tanulmánykötet. 1964.

⁴⁰ *Lukács György*: Az egzisztencializmus. Fórum. 1946. dec. 295. l.

mokráciához és ami fő, ez az értelmiségi réteg minden elégedetlensége dacára is dolgozott ezalatt a két esztendő alatt és munkájával segített a demokráciának.”

Szembeszállt Révai József a rémhírekkel, mintha az összeesküvés felszámolásával az értelmiség háttérbe szorulna, s hangsúlyozta, hogy ha ilyen szándék fel is merülhetett volna, megvalósítását lehetetlenné tenné az értelmiség rendkívül fontos funkciója. Minél hamarabb fel akarunk nevelni munkás és paraszti értelmiséget, de realisan felmérjük azt is, hogy egy nép nem teremthet magának sem napok, sem évek alatt szakembereket, szükség van tehát nemcsak a régi értelmiség elitjének, hanem zömének a megnyerésére is — fejtegette.

Elemelte azt a réteget, amelyet „népi intelligencia” gyűjtőszóval jelölt meg, s akiket ideológiai tévedéseiken keresztül állítottak maguk mellé a demokrácia ellenségei: az antiszemizmus, a faji ideológia, a parasztromantika tette őket a régi rend visszaállítására törekvő erők szervezkedésének foglyává. A „harmadik út”-ból nem következik ugyan a Horthyval való szövetség, de következik a demokráciával való szembefordulás, s ettől vezet út az ellenséghez.⁴¹

Az értelmiség megnyerésére irányuló erőfeszítés jellemezte tehát ezekben az években a kommunista párt politikáját, s ez ha nem is hibátlanul, de fővonalában helyesen valósult meg akcióiban.⁴² Már 1946-ban megindult a „munkások a tudományért, tudósok a munkásokért” akció, amelynek megvalósítása során jelentős eredmények születtek. A munkások roham-munkákkal lehetővé tették, hogy meginduljon a tudományos kutatómunka az intézményekben. Megindult ilyen módon a közeledés a munkásokhoz a tudósok, művészek és műszaki szakemberek részéről is.⁴⁴

Jelentős munkát végeztek az értelmiségi szakszervezetek, s a bennük dolgozó kommunisták és szocialisták is. Már 1945-ben megindult ezeknek a szabad szervezeteknek működése, amelyek nemcsak érdekvédelmet nyújtottak tagjaiknak, de demokratikus nevelést is adtak; mindenütt hamar kialakult bennük egy dinamikus, aktív vezető csoport. Különösen az 1947-es választások előtt politizáltak erőteljesen. A műszaki értelmiség sorában elég korán megindult, majd a hároméves terv hatására felgyorsult a politikai fejlődés, a pedagógusok harcra életszínvonaluk emeléséért, az oktatás korszerűsítéséért ugyancsak széles tömegekben keltett visszhangot.⁴⁵ Érdekes keresztmetszetet kapunk a falusi tanítók helyzetéről és gondolkodásáról egy 1947-es jelentésből, amely beszámolt a Nagybudapesti P.B. akciójának eredményéről: 1947 júliusában száz vidéki tanítót láttak vendégül, és ezek városnézés, szórakozás, könyvekkel való megajándékozás és esti fogadás után azt várták, hogy aláíratják velük a pártba való belépési nyilatkozatot. Amikor nem ez történt, akkor beszélgetés során őszintén nyilatkoztak; kiderült, hogy újságot nem olvasnak, a reakciós híreket elhiszik, és bár szociális érzésük, a néphez való tartozásuk domináló, ennek nem mernek otthon hangot adni, mert félnek, hogy a helyi értelmiség kiközösíti őket, ha nyíltan a demokrácia mellé állnak.⁴⁶ Az iskolák államosítása 1948-ban lényegesen megváltoztatta ezt a helyzetet.

A vidéki értelmiség megnyerése általában nehezebb feladat volt, mint a fővárosié, ezt az 1947. évi választások adatai is jelezték. Erős volt vidéken az értelmiség körében a klerikális befolyás, s mivel e réteg kulshelyzetet töltött be, negatív állásfoglalása széles falusi rétegekre is kihatott. Az „úri középosztályi” magatartás, az „uram-bátyám” kapcsolat a provinciális vidéki szellem megnyilvánulása volt és magán viselte egész történelmi fejlődésünk bélyegét. A vidéki „úri” társaságban konzervatív, kommunista ellenes hangulat uralkodott, nehéz volt ilyen légkörben „balra” tartani. Ha egyes haladó értelmiségi elemek mégis áttörték ezeket a kereteket,

⁴¹ Révai József: Az összeesküvés tanulságairól. Társadalmi Szemle, 1947. márc.

⁴² Balogh Sándor: A MKP értelmiségi politikájáról. Századok, 1965. 3 sz.

⁴⁴ Szemere Vera: Beszámoló a mozgalom eredményeiről. Pártmunka, 1946. júl. 15. Molnár István cikke PTK, 1963. 4 sz. és BPB. Archivum, 1946. jún. 24-i titkári ülés határozata.

⁴⁵ Philip Miklós: A szakszervezetek szerepe a 3 éves tervben. Bpest, 1947. és PTI Archivum 11/138.

⁴⁶ Budapesti P. B. Archiv. 18/6.

sokszor újabb gáttal találták szemben magukat: a dolgozó tömegek értelmiségellenes hangulataival, s ezeknek ugyancsak történelmi gyökere volt. Vidéki kommunista pártszervezetekben is jelentkezett ez az egészségtelen jelenség, volt olyan kommunista párttitkár, aki a választás idején a központi kiküldöttnek így érvelt: „a paraszok nem szeretik, ha értelmiségiek vannak a pártban, már van úgyis 30 fő, ennyi elég.”⁴⁷

Az erőviszonyok gyökeres megváltoztatásával azután nem egy helyen megtörtént, hogy karrierje érdekében, az eddig szembenálló értelmiségi vezető nemcsak egymaga lépett be a munkások pártjába, de hozta magával egész „sleppjét” is. Mégsem ezt tekinthetjük tipikusnak ebben a folyamatban, hanem a progresszió felé forduló értelmiségi csoportoknak a közeledését, akik az élet tényleges tapasztalatai alapján kezdték megérteni, hogy hol a helyük, hogy az előrehaladás az ő jövőjüket jelenti. S ahogyan erősödött a népi demokrácia baloldala, kezdett múlni az a rettegés is, hogy megismétlődik 1919, amikor egy vesztett forradalom után szegénypadra ültették mindazokat, akik a forradalom oldalára álltak. Az újjáépülő ország új lehetőségeket adott: a pedagógus számára a kulturális felemelkedés eddigi lendületét, az orvosok számára a gyógyítási kör kiszélesedését; a mérnökök a hároméves terv távlatain dolgoztak, s ha eközben nem is javult lényegesen megélhetésük, a nép többségének sorsával való azonosulás páthosza sok mindenért kárpótolt. A kulturális fejlődés már ezekben az években is jelentős eredményeket hozott: nyolcosztályos iskolákat, harcot a reakciós nézetek felszámolásáért, a természettudományos műveltség terjedését.

Az értelmiség átalakulásának fontos tényezője volt az új, szocialista értelmiség felnövekedése, s ennek kezdeteit is nyomon követhetjük a tárgyalt időszakban. 1946 decemberében jelent meg a Győrffy kollégium igazgatójának, Kardos Lászlónak felhívása a magyar társadalomhoz: teremtsünk népi kollégiumokat! Még ebben az évben a romokból a fiatalok a maguk erejéből ötvenet építettek fel, s ezek a kollégiumok a legkomolyabb támogatást a MKP-tól kapták. 1947 júliusában, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének megalapítása évfordulóján már 70 kollégiumban háromezer diák élt és tanult, s ezek 70—75%-a szegényparaszt és munkásszármazású volt, a többi kisiparos, vasutas, postás, kiskereskedő, kistisztviselő, tanítógyereke, olyanok, akiknek társadalmi helyzete közel állt a parasztokhoz és munkásokhoz. Leány még kevés volt, mindössze 8%, ezeknek már kisebb töredéke volt munkás-paraszt, az ő feltörésük az értelmiségbe külön forradalom volt. Ezek a fiatalok tanultak és tájékozódtak. „Három hónap kellett ahhoz, hogy az elhanyagolt, ablaktalan, piszkos épületből a tanulás elemi feltételeit biztosító otthon legyen — mondotta az egyik budapesti kollégium igazgatója —, de ez a három hónap arra is jó volt, hogy közben a kollégisták tájékozódhattak és láthatták, hogy kik azok, akik teljes erejükkel segítik őket, kik közömbösek sorsuk iránt és kik az ellenségek.”⁴⁸

Az értelmiség összetételének és gondolkodásának átalakulása egész történelmi folyamat, átnyúlik a szocializmus felépítésének időszakába. Az osztályharcnak azonban jelentős mozzanata volt az a küzdelem, amely az „úri középosztályból” kiszabadította ezt a réteget, s lehetővé tette bevonását a szocializmus építésének sodrába.

Azóta az értelmiség összetételében és tudatában jelentős változások következtek be, értelmiségi problémáink is mások, mint a tárgyalt vita időszakában. Mégis hiba volna megfeledkezni a negatív örökségről, arról az „úri középosztály”-beli habitusról, amelyet meglepődve ismerhetünk fel helyenként a mai értelmiség — s esetleg más rétegek — egyes tagjainál. Bizonyos mértékig ez is időszerűvé teszi a már történelmi jellegű vita felidézését.

⁴⁷ PTI. Archív. 11/138.

⁴⁸ Tóth Benedek: Új népi értelmiség. Fórum, 1946. dec. 352 l.